

Д.Г. Казначеев

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.43

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА БОРОТЬБИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Розглянуто ретроспективні аспекти виникнення та розвитку національного законодавства щодо протидії торгівлі людьми, проведено порівняння із законодавством інших держав.

Ключові слова: торгівля людьми, національне законодавство, право країни, забезпечення прав і свобод людини, міжнародні договори.

Рассматриваются ретроспективные аспекты возникновения и развития национального законодательства относительно противодействия торговле людьми, проводится сравнение с законодательством других государств.

Ключевые слова: торговля людьми, национальное законодательство, право страны, обеспечение прав и свобод человека, международные договора.

The retrospective aspects of origin and development of national legislation in relation to counteraction trading in people are examined, a comparison with the legislation of other states is made.

Keywords: trading in people, national legislation, right for a country, providing of rights and freedoms of man, international agreements.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини можливе через проведення імплементації міжнародних норм у внутрішнє законодавство держави, що відбувається декількома способами. Законодавство України приводиться у відповідність до міжнародних пактів шляхом прийняття змін і доповнень до чинного законодавства. Наразі аналізується можливість приєднання нашої держави до міжнародних правових актів, стороною яких Україна ще не стала. Крім того, майже всі створювані законопроекти проводяться через міжнародну експертизу [1, с. 56-57].

У процесі реалізації міжнародних договорів, угод, пактів, конвенцій та інших документів про боротьбу з торгівлею людьми, дотримання передбачених ними зобов'язань активну роль відіграє національне законодавство і право країни.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Як злочин міжнародного характеру торгівлю людьми ви-

вчали М.П. Бліщенко, О.Г. Горбунова, К.Б. Левченко, І.І. Карпець, Г.Л. Кохан, В.І. Олефір, В.П. Панов, Н.В. Плахотнюк, Ю.І. Римаренко. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею людьми розглядали Н.О. Гуторова, О.М. Джужа, В.О. Іващенко, Я.Г. Лизогуб, В.М. Козак, А.М. Орлеан, Є.Ф. Стрекалов та інші вчені.

Метою статті є розгляд ретроспективних аспектів виникнення та розвитку національного законодавства щодо протидії торгівлі людьми, проведення аналізу відповідальності за зазначений злочин та порівняння із законодавством інших держав.

Виклад основного матеріалу. У національному законодавстві поняття торгівлі людьми вперше з'явилося у 1998 р., коли Законом України від 24 березня 1998 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України”, Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 124¹ “Торгівля людьми” [2].

Згідно з цією статтею торгівлею людьми визнавалось відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане із законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці.

У Кримінальному кодексі України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р., визначення цього злочину було принципово змінено. Відповідно до ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини” торгівлею людьми визнавалися продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці [3].

Частиною другою ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) передбачалася відповідальність за дії, перелічені в ч. 1 ст. 149 КК України, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

У ч. 3 ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) встановлювалася відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним ви-

везенням дітей за кордон чи неповненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Виходячи з логіко-граматичного тлумачення конструкції норми ч. 1 ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.), можна дійти висновку, що з об'єктивної сторони цей злочин міг бути вчинений у таких формах:

- 1) продаж людини;
- 2) інша оплатна передача людини;

3) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди (крім продажу та іншої оплатної передачі), пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам). Мета продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) стосувалася тільки третьої форми торгівлі людьми [4, с. 348-349].

Кінцева мета злочинного діяння, тобто сексуальна експлуатація, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація праці та інше, була обов'язковою ознакою всіх трьох форм торгівлі людьми, передбачених ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.).

З огляду на назву статті та її зміст був можливий і дещо інший варіант тлумачення закону, а саме: у статті 149 КК України (в редакції 2001 р.) описано не один злочин з трьома формами його вчинення, а два самостійні злочини: 1) власне торгівля людьми; 2) інша незаконна угода щодо передачі людини. Причому перша форма могла бути вчинена двома способами – шляхом продажу або шляхом іншої оплатної передачі людини.

У ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) передбачалася відповідальність тільки продавця (покупець міг бути притягнутим до відповідальності лише як співучасник злочину). Продаж людини вважався закінченим злочином з моменту передачі людини у фактичну власність та отримання грошової винагороди. Це було законодавчим недоліком, оскільки суперечило міжнародному поняттю торгівлі людьми, яке зазначено в Протоколі про попередження та запобігання торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятому 15 листопада 2000 р. [5]. Відповідно до ст. 3 цього Протоколу “торгівля людьми” означає здійснення з метою експлуатації вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Але законодавство держави, яка прагне інтегруватися в міжнародне співтовариство, не повинно суперечити основним положенням цього документу. Тому в ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) Законом України від 12.01.2006 р. “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією” були внесені зміни. Відповідно до ст. 149 КК України (в редакції від 12.01.2006 р.) “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини” кримінально караним визнається торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об’єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності [6].

Якщо торгівля людьми поєднується із незаконним переміщенням людини через державний кордон України, ці дії потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України “Незаконне переправлення осіб через державний кордон України”. Ці форми злочину також не охоплюють випадків торгівлі людьми шляхом позбавлення людини волі (під час її транспортування або оплатної передачі). Тому торгівля людьми, вчинена у такий спосіб, потребує додаткової кваліфікації за ст. 146 КК України “Незаконне позбавлення волі або викрадення людини”.

У кримінальних кодексах ряду країн (Білорусі, Киргизії та ін.) дії вербувальників передбачені як самостійний злочин, що має назву вербування людей для експлуатації. Способи вербування є досить різноманітними. Найчастіше вербувальники шукають своїх жертв через знайомих, модельні агенції, агенції з працевлаштування, використовуючи об’яви в газетах. Шляхом обману вони отримують згоду особи на переміщення людини через кордон, де відбирають паспорт та отримують фізичний контроль над нею. Далі особа може передаватись іншим членам злочинного угруповання. Цілком можливим є варіант укладення між торговцем та людиною, яка виступає предметом цього злочину, такої угоди, згідно з якою перший перевозить другу до іншої країни, а вона, у свою чергу, дає згоду на свій продаж або будь-яке інше обмеження своїх невід’ємних прав та свобод. В умовах економічної кризи та відсутності соціального захисту громадян України укладення таких угод є цілком імовірним.

Здійснення незаконної угоди стосовно людини може бути пов’язане із обмеженням свободи людини. Особиста свобода у цьому

разі є додатковим об'єктом злочину, тому незаконне позбавлення волі людини охоплюється складом ст. 149 КК України.

Торгівля людьми часто межує із заняттям проституцією та іншими злочинами, пов'язаними з нею. У Кримінальному кодексі України (2001 р.) передбачена відповідальність за ці дії, тому постає питання про притягнення до відповідальності за примушення до проституції торговців людьми та вербувальників. Дії торговців людьми та вербувальників, вчинені з метою сексуальної експлуатації потерпілих, по суті, є пособництвом у вчиненні злочинів, передбачених ст. 303 КК України (в редакції від 12.01.2006 р.) “Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією”, але пособництвом, що визнане законодавцем як окремий злочин у ст. 149 КК України.

Дещо схожою з торгівлею людьми є незаконна посередницька діяльність щодо працевлаштування громадян за кордоном. Такі дії передбачаються ст. 202 КК України як порушення порядку зайняття господарською (підприємницькою) діяльністю. Торгівлю людьми слід відмежовувати від названого злочину за сукупними ознаками. По-перше, кінцевою метою торгівлі людьми є злочинне використання людини, тоді як метою незаконних посередницьких дій із працевлаштування – оплатне працевлаштування осіб за кордоном. По-друге, суб'єкт торгівлі людьми отримує гроші від покупця людини чи замовника на вербування, а при порушенні порядку заняття господарською (підприємницькою) діяльністю – від самої людини, яку суб'єкт працевлаштовує. По-третє, після вчинення торгівлі людьми жертва злочину використовується для реалізації злочинної мети, передбаченої у ст. 149 КК України (сексуальна експлуатація, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, використання в збройних конфліктах, експлуатація праці), а після вчинення злочину, передбаченого ст. 202 КК України, особа працює, заробляючи собі на життя.

У ч. 1 ст. 149 КК України (в редакції від 12.01.2006 р.) йдеться про ознаки основного складу злочину. Наступні частини цієї статті передбачають різновиди основного складу злочину, тобто його кваліфіковані види. Необхідність такої побудови зумовлюється різним ступенем суспільної небезпеки даного злочину. Безперечно, що ступінь суспільної небезпеки торгівлі людьми, вчиненої щодо неповнолітнього, кількох осіб, з використанням службового становища тощо, є значно більшою. Наявність таких обставин говорить про те, що в даному випадку має місце кваліфікований вид торгівлі людьми, який виділений у самостійній частині статті.

Щодо відповідальності за суміжні з торгівлею людьми злочини, то чинний Кримінальний кодекс України містить ст. 303 (в редакції від 12.01.2006 р.) “Сутенерство або втягнення особи в заняття прости-

туцією” [6]. Проституцією закон визначає як надання сексуальних послуг з метою отримання доходу. Під наданням сексуальних послуг розуміється здійснення нормальних статевих актів, задоволення статевої прихильності в неприродних формах, вчинення будь-яких інших дій сексуального характеру (пов’язаних, зокрема, з різноманітними формами сексуальних збочень) з різними партнерами і не на основі особистої симпатії, приязні [4, с. 763-764].

Примушування чи втягнення у заняття проституцією полягає у діях, внаслідок яких інша особа всупереч своєму бажанню повинна почати займатися проституцією. Способами примушування чи втягнення в заняття проституцією є: використання обману, шантажу, застосування насильства; погроза застосування насильства.

Проаналізувавши спеціальні норми, спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми окремих зарубіжних країн, зауважимо, що деякі з них встановлюють відповідальність тільки за торгівлю дітьми чи неповнолітніми.

Кримінальним законодавством України поняття дитини не визначено. Протоколом про попередження та запобігання торгівлі людьми, особливо дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [5], терміном «дитина» визначається будь-яка особа, що не досягла 18-річного віку.

Нашою державою також вживаються законодавчі заходи з метою запобігання вчинення подібних злочинів щодо дітей.

Так, ч. 2 ст. 146 КК України “Незаконне позбавлення волі або викрадення людини” передбачає покарання за викрадення чужої дитини. Адже викрадення чужої дитини може бути вчинено, зокрема, з корисливою метою. Очевидно, що це передбачає і викрадення дитини для подальшого її продажу, в тому числі й для продажу подружжям, які не мають дітей.

Важливим у вітчизняному законодавстві є вирішення питання про усиновлення (удочеріння) українських дітей громадянами інших держав. Прогалини у правовому регулюванні цих суспільних відносин також можуть сприяти вчиненню торгівлі людьми. Тим більше що міжнародне усиновлення – явище поширене в усьому світі.

З 1 квітня 1996 р. введено в дію Закон України “Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім’ю України” [7]. Ним встановлено, що усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами на території України проводиться у випадках, коли були вичерпані всі можливості щодо усиновлення, взяття під опіку (піклування) чи на виховання цих дітей в сім’ї громадян України, та коли ці діти перебувають на обліку в Центрі по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України не менше одного року з дня

взяття їх на облік.

В Законі перелічені органи, що ведуть облік дітей, які можуть бути усиновлені, та облік осіб, бажаючих усиновити дитину. Облік громадян іноземних держав, які бажають усиновити дитину, ведеться виключно Центром по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України.

За порушення посадовими особами порядку або строків подання для централізованого обліку інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, передбачено адміністративну відповідальність (ст. 184² Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) [8]).

Законом заборонена посередницька комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передачі їх під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ї громадян України або громадян інших держав (ст. 216 Сімейного кодексу України) [9].

Щодо усиновлення дітей іноземними громадянами, то у випадку, коли вони перебувають у родинних стосунках з дітьми або у випадках захворювання дитини на хворобу, передбачену переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України, усиновлення проводиться без дотримання строків перебування на централізованому обліку дітей. Усиновлення українських дітей на території України дозволяється за умови одержання дозволу Центру по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України і якщо відповідно до законодавства держави усиновителя їм будуть забезпечені всі права в обсязі не меншому, ніж передбачено законодавством України, а також гарантії норми, встановлені щодо усиновлення законами країни усиновителя.

Усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами відбувається згідно з Порядком передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України, іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами проживання у сім'ях усиновителів, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 775 [10, с. 139-147].

Нагляд за межами України за станом утримання та виховання дітей, усиновлених іноземними громадянами, здійснюється за дорученням Міністерства закордонних справ України відповідною консульською установою, в якій діти перебувають на обліку до досягнення ними 18-річного віку[9].

Таким чином, можна зазначити, що вітчизняне законодавство містить норми, що регулюють порядок усиновлення дітей громадянами України та іноземними громадянами, за допомогою яких можна певною мірою протидіяти незаконному усиновленню, вивезенню за кордон дітей та злочинній торгівлі ними.

Порівнюючи вітчизняні правові норми з нормами інших держав у сфері боротьби з торгівлею людьми та суміжними злочинами, зазна-

чимо, що питання відповідальності за такі протиправні діяння вирішуються і в деяких зарубіжних державах. В одних державах існують норми щодо кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, в інших – норми, які передбачають відповідальність тільки за втягнення або примушення осіб до зайняття проституцією. Так, правові норми про заборону торгівлі людьми діють у Бельгії, Республіці Білорусь, Болгарії, Брунеї, Гонконгу, Індії, Італії, Киргизстані, Латвії, Молдові, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Польщі, Португалії, Російській Федерації, Румунії, Словачії, Словенії, США, Чехії, Чилі, Швейцарії та інших країнах [11, с. 63-79; 12, с. 14-22].

Висновок. Отже, і вітчизняне законодавство, і законодавство деяких інших країн передбачають відповідальність за торгівлю людьми. З одного боку, чинні правові норми спрямовані на боротьбу з цим суспільно небезпечним явищем, а з іншого – є відповіддю на міжнародні-правові документи з питань боротьби з торгівлею людьми. Для ефективної протидії торгівлі людьми, на наш погляд, потрібно проводити подальше вдосконалення чинного законодавства, якомога скоріше визнати наявні міжнародно-правові документи та здійснювати співробітництво у боротьбі з торгівлею людьми з правоохоронними органами інших держав.

Бібліографічні посилання

1. Антонович М.М. Імплементация норм международного права щодо прав людини у правове регулювання в Україні. – Івано-Франківськ, 1996.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України”: Закон України від 24 березня 1998 р. // Голос України. – 1998. – 17 квітня.
3. Кримінальний кодекс України (від 5 квітня 2001 року): Прийнятий сьомою сесією ВР України / За ред. М.І. Мельника; Упор. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К., 2001.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2002.
5. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказаний за неё, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности: Принят резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 года.
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією: Закон України від 12 січня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 6. – Ст. 281
7. Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України: Закон України від 30 січня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 7. – Ст. 26.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х., 2005.
9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 273.
10. Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей. – К., 1998.
11. Протидія торгівлі людьми: Інформ.-аналіт. зб. / Під ред. С. Ненецького. – К., 2002.
12. Горбунова О.Г. Міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн стосовно проституції, торгівлі жінками та змушування їх до роботи у секс-бізнесі. Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України // Вісник Харків. ун-ту внутр. справ. – 1999. – Спец. вип. – С. 14-22.

Надійшла до редакції 31.01.2012